

Priešpriešų prasmės Vytautės Žilinskaitės pasakose

Vytautei Žilinskaitei (g. 1930 m.) lietuvių literatūros raidoje tenka labai svarbi ir savita vieta. Į literatūrą atėjusi septintojo dešimtmečio pradžioje, išmėginusi poezijos ir dokumentikos žanrus, netrukus ji įsitvirtino kaip nepralenkiamą komiškosios prozos autorė. Parašiusi tris humoreskų ir satyrų rinkinius suaugusiesiems, debiutavo ir kaip vaikų rašytoja – pamečiui išleido tris nedideles knygas vaikams: „Mikė milžinas“ (1967), „Melagių pilis“ (1968) ir „Senelio Šalčio ūsai“ (1969). Bibliografijos analizė rodo, kad nuo tada V. Žilinskaitė bemaž lygiagrečiai kūrė ir vaikams, ir suaugusiesiems. Iš trisdešimties jos knygų (neskaičiuojant rinktinių, pakartotų leidimų ir iš rinkinių paimtų bei atskirai išleistų kai kurių tekstų) bemaž po lygiai skirta vaikams ir suaugusiesiems. Gal tik vienu metu plačiosios visuomenės sąmonėje V. Žilinskaitė buvo labiau įsitvirtinusi kaip suaugusiųjų komikė, o paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais itin išgarsėjo kaip vaikų ir paauglių rašytoja. V. Žilinskaitės knygų išversta į penkiolika kalbų, o periodiniuose leidiniuose jos kūriniai prieinami bene trisdešimčia kalbų.

Vytautės Žilinskaitės kūrybos suaugusiesiems apibūdinimai literatūros kritikoje

Nors gausi ir aukščiausio meninio lygio, V. Žilinskaitės kūryba nėra sulaukusi platesnių apibendrinamųjų, visus žanrus aprėpiančių bei juos siejančių straipsnių ar studijų, o ką jau kalbėti apie monografiją. Viena iš priežasčių galbūt yra tai, kad ši rašytoja daugiausia kūrė trumpuosius

žanrus, kuriuos tirti, sisteminti ir apibendrinti nėra paprasta. Galima manyti ir kad analizuojant ne visada drąsu ir patogiu būdavo iki galo atskleisti jos satyrų, parodijų ar net ir alegorinių pasakų prasmę. Pagaliau V. Žilinskaitės kūrinių analizei reikia vis kitokių ir vis subtilesnių analizės įrankių.

Tiesa, recenzentų neliko nepastebėta nė viena V. Žilinskaitės knyga. Recenzijose ar kai kuriuose platesniuose literatūrologijos darbuose yra ir mums svarbių apibendrinimų, įžvalgų, padedančių sieti suaugusiesiems ir vaikams skirtą rašytojos kūrybą ir ieškoti pastovesnių jos ypatumų. Gana reikšmingų įžvalgų pateikė vienas talentingiausių lietuvių literatūros kritikų Vytautas Kubilius. Tiesa, jis vertino ir apibendrina V. Žilinskaitės kūrybos kelio pradžia, pirmuosius satyrų ir humoreskų rinkinius. 1968 m. paskelbtame straipsnyje kritikas aiškiai konstatuoja, kad V. Žilinskaitė pakeitė „lietuviško sąmojo pobūdį“, kad ji „įvedė naują sąmojo rūšį, grindžiamą intelektine kultūra“, kad jos kūriniuose „komiškų situacijų bei hiperbolių pagrindas – skaudus rūpestis ir vidinis sukrėtimas“, kad tai „mąstantis humoras“³¹. Šias įžvalgas kritikas veikiausiai būtų pakartojęs ir vertindamas vėlesnę satyrikės kūrybą. O mums svarbu, kad kai kurie šio straipsnio teiginiai svarbūs ir aptariant V. Žilinskaitės kūrinius vaikams.

Lietuvos moterų rašytojų kūrybą analizuojančioje Viktorijos Daujotytės studijoje V. Žilinskaitei skirtas skyrelis pradedamas akcentu, kad ši rašytoja „į moterų literatūros žemėlapij įbrėžia kietą humoristikos liniją“³². Mums reikšmingas ir kitas apibendrinimas: „Ko gero, būtent V. Žilinskaitei turėtų atitekti ryškiausios aštuntojo ir devintojo dešimtmečio socialinės ir psichologinės kritikės vardas.“³³

Iš plataus V. Žilinskaitės knygų suaugusiesiems recenzijų lauko pasitelksime vieną Vlado Šimkaus įžvalgą. Aptardamas knygą „Satyros“,

³¹ Vytautas Kubilius, „Nauja lietuviškos humoristikos perspektyva“, in *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 323–328.

³² Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 786.

³³ Ten pat, p. 786–789.

beje, pasirodžiusią tais pačiais metais kaip ir „Robotas ir peteliškė“, jis teigia, kad „[d]egančios“ problemos yra V. Žilinskaitės stichija ir varomoji jos kūrinų jėga. <...> Kartais net stebiesi, kad tokią patirtį turinti rašytoja, užuot kūrusi amžinąjį žmogiškų ydų modelį, atkakliai nesiliauja medžiojusi jų konkrečiau, paties šiuolaikiškiausio, madingiausio pavidalo.“ Tiesa, šioje recenzijoje, šiek tiek prieštaraujant ankstesnei minčiai, sakoma, kad V. Žilinskaitė užsimoja prieš patį blogio mechanizmą, analizuoja jo „ištakas ir intakus“. Dauguma kitų tyrėjų irgi tvirtina, kad rašytoja neapsiriboja vienadieniais reiškiniais, siekia apibendrinimo. Vis dėlto satyros žanras iš prigimties minta aktualijomis. O aktualijos sensta ir kartu negailestingai neša užmarštin savimi pačiomis grįstą kūrybą.

Kūrybos vaikams recepcija ir koncepcija

Pirmosios dvi ankstesnės čia pateiktos citatos mums svarbios tiesiant tiltą tarp V. Žilinskaitės kūrybos suaugusiesiems ir vaikams. Vaikams skirtuose jos kūriniuose taip pat esama ir „skaudaus rūpesčio“, ir kritinio santykio su tikrove. Tik tas kritiškumas brandžiausiuose kūriniuose retai kada nukreiptas į vaiką. O cituotoji V. Šimkaus mintis provokuoja iš esmės priešingą pastebėjimą – kad V. Žilinskaitės kūryboje vaikams, ypač pasakose, labai ryškus polinkis vaizduoti amžinąsias vertybes ir ydas, aiški tendencija į universaliją problematiką, aprėpiančią ne tik vaikų, bet ir mūsų visų pasaulį. „Be atviro moralizavimo ir didaktikos mažasis (o ir didysis!) skaitytojas įvedamas į svarbių ir sudėtingų gyvenimo problemų ratą“³⁴, – recenzuodama knygą „Robotas ir peteliškė“ rašė mokytoja Laima Abraitytė. Turinio, prasmių (beje, iš esmės, ir poetikos) atžvilgiu trumposios V. Žilinskaitės pasakos yra anderseniškojo tipo, toli gražu ne viena jų ir prilygstanti šio garsaus pasakininko kūriniams.

³⁴ Vladas Šimkus, „Blogio medžioklė“, *Pergalė*, 1979, Nr. 7, p. 164.

Įdomu, kad šios rašytojos požiūris į vaikų literatūrą išryškėjo gana anksti – 1954 m. rašytoje vaikų knygų apžvalgoje: aptardama tais metais išleistas Eugenijaus Matuzevičiaus, Eduardo Mieželaičio ir Valerijos Valsiūnienės knygas V. Žilinskaitė kritikuoja jų paviršutiniškumą, vienpusiškumą, svarsto, kad „vien teigiamų herojų vaizdavimas neleidžia autoriui iškelti gyvenimiško konflikto“³⁵. Jau pats apžvalgos pavadinimas – „Rašykite vaikams apie tai, kas gerai ir blogai“ – skatina vaikams rašyti kritiškai ir atvirai. Dar aiškiau tos pažiūros išsakytos 1979 m. pasirodžiusiame straipsnyje, kurį galima laikyti V. Žilinskaitės kaip vaikų rašytojos kūrybos programa. „Dauguma pasakų formuoja moralinį maksimalizmą, jose viskas baigiasi laimingai, o juk gyvenimas rodo ką kita... / Štai kodėl, man regis, nereikia bijoti piešti vaikams gyvenimą tokį, koks juos supa, podraug ugdant pozityvaus idealo ilgesį, nes praktika jau įrodė, kad nuo moralinio maksimalizmo iki skepticizmo – labai nedidelis atstumas. Todėl būtina skiepyti vaikams moralinį atsparumą, būtina juos ruošti nusivylimams: tegul nuo mažų dienų žino, jog laukia jo ne viena nesėkmė. <...> Lygiai taip pat mums turi rūpėti, kad vaiko širdis neapaugtų taukais, kad daiktai jam neužgožtų dvasinio prado, kad justų, kas šiandien yra opiausia, svarbiausia...“³⁶ Taigi šios autorės kūryba atstovauja ne linksminamajai, o grūdinamajai vaikų literatūrai. (Toks vaikų literatūros klasifikavimo principas dažnai būna gana prasmingas.) Žinant V. Žilinskaitės kaip komiškosios prozos kūrėjos talentą ir svorį, tai atrodo lyg ir paradoksalu. Beje, komikės talentą ji dažniau pasitelkdavo rašydama vaikams apsakymus, o ne pasakas.

Visišką kūrybinę vaikų rašytojos brandą V. Žilinskaitė parodė apsakymų ir pasakų rinkiniu „Robotas ir peteliškė“ (1978), nors keletą klasikinių tekstų ji jau buvo parašiusi ir anksčiau. Taigi jos kūrybos viršukalnės stūkso tame pačiame laike kaip ir ankstesniame straipsnyje analizuotos

³⁵ Vytautė Žilinskaitė, „Rašykite vaikams apie tai, kas gerai ir blogai“, in *Tarybinė lietuvių literatūros kritika, 1940–1956*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 626.

³⁶ Vytautė Žilinskaitė, „Ugdyti moralinį atsparumą“, in *Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 216–217.

Vytauto Petkevičiaus, Kazio Sajos ir E. Mieželaičio apysakos-pasakos. Šalia jų – ir garsioji V. Žilinskaitės apysaka-pasaka „Kelionė į Tandadriką“ (1984), kurią pati rašytoja laiko svarbiausia, brangiausia jai knyga. Taigi V. Žilinskaitės pasakos priskirtinos perkeltinių prasmių, dviplanės struktūros, alegorinių literatūrinių pasakų tarpsniui.

Tačiau kai kuriais bruožais jos aiškiai skiriasi nuo minėtų lietuvių rašytojų kūrinių. Mat V. Žilinskaitė beveik niekada nesiremia tautosaka – nei personažais, nei siužetais, nei motyvais; jos kūriniai akivaizdžiai atstovauja originaliosios pasakos atmainai. Šiai autorei iš principo nebūdinga ir politinė potekstė, išskyrus skaudžiai į naujojo laiko ydas reagavusią apysaką-pasaką „Tiputapė“ (1996). V. Kubiliaus siūlymas V. Žilinskaitės knygą „Melagių pilis“ skaityti kaip Ezopo kalbos pavyzdį, kaip sovietinės santvarkos alegoriją, nėra įtikinamas. Net ir suaugusieji šį kūrinių pirmiausia suvokia kaip talentingą, dinamišką, išplėtoto siužeto, vaiko ydos hiperbolizavimu grįstą didaktinę pasaką. V. Žilinskaitei labiausiai rūpėjo žmogiškosios moralinės vertybės, žmogaus charakterio bruožai. Recenzuodamas knygą „Kaktuso paslaptis“ (1973) Silvestras Gaižiūnas pažymi, kad „[i]š dažno jos puslapio sugaudžia moralinės skriaudos ir dvasinio skausmo gaida (tarpais ji net gana stipri)“³⁷. Dalia Striogaitė V. Žilinskaitės apysakos-pasakos „Tik niekam nesakyk“ (1988) recenzijoje daro išvadą, kad šį kūrinių „galima laikyti ir psichologinių portretų apysaka...“³⁸

Toliau gretindami alegorinio laikotarpio lietuvių literatūrinės pasakas turėtume pasakyti, kad rašytojos kūriniai – šiuo atveju pirmiausia „Kelionė į Tandadriką“ – pranoksta kitus nuosekliai, nors ir tradiciškai (kelionės principu) plėtojamu siužetu, taisyklinga kompozicija. Nesiekdama įtikti dviem adresatams, autorė, labiau galvodama apie skaitytoją vaiką, vengė pilietinių ir politinių aliuzijų, neperkrovė paslėptomis prasmėmis.

³⁷ Silvestras Gaižiūnas, „Žingsnis į poetiškumą“, *Literatūra ir menas*, 1974, sausio 5.

³⁸ Dalia Striogaitė, „Pasaka apie bendravimą“, *Literatūra ir menas*, 1988, gruodžio 24.